

УДК 330.303

ЕКОНОМІКА І ПРАВО: ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

Д. О. Вовк, кандидат юридичних наук

НДІ державного будівництва і місцевого самоврядування НАПрН України

І. А. Єфіменко, кандидат економічних наук, доцент

*Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»*

Розглянуто питання сучасного розуміння співвідношення економіки і права. Запропоновано підходи до дослідження цих питань у контексті правотворення та ролі економіки у цьому процесі. Окреслено основні моменти взаємодії і взаємовпливу економічних та правових інститутів.

Ключові слова: економіка, право, економічний аналіз права, праворозуміння, правове регулювання економічних відносин.

Постановка проблеми. Співвідношення економіки і права є одним з важливих питань як економічної, так і юридичної науки, що має як теоретичне, так і суто практичне значення. Це зумовлюється необхідністю переосмислення взаємодії економічної і правової систем в умовах, з одного боку, трансформації українського суспільства, розвитку ринкової економіки і демократії, а з другого – відмови від методологічного монізму радянської доби, за якої модель співвідношення економіки і права зводилася до конструкції «базис – надбудова».

Якщо практичний аспект проблеми вельми активно розробляється як економістами, так і правниками галузевих спеціальностей (передусім представниками науки господарського права), то теоретичні дослідження є достатньо обмеженими. Сучасні праці у цій сфері є або достатньо обмеженими за обсягом і спектром розглядуваних питань, або присвячені лише окремим аспектам співвідношення економіки і права. У той же час очевидно, що прорахунки, які мають місце у законодавчому регулюванні економічних відносин, розмаїття підходів (часто досить суперечливих), що впроваджуються у суспільну практику на рівні правової політики в економічній сфері, спричинені у тому числі відсутністю чіткого розуміння сутності тих зв'язків, що виникають між правом і економікою на різних рівнях буття цих явищ. З'ясування цих зв'язків є нагальним завданням теорії права і економічної теорії та перспективним напрямом відповідних міждисциплінарних розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, про те що пострадянська наукова думка прагне (хоча і не завжди успішно) інтегруватися до світового дискурсу щодо співвідношення економіки і права. Зокрема, можна на-

звати важливі і вельми плідні роботи Г. Гаджієва, А. Гриценка, О. Гриценко, В. Каменецького, Г. Мальцева, В. Мау, В. Патрікеєва, Е. Талапіної, М. Тихомирова та ін. Проте досить часто розуміння співвідношення економіки і права обтяжується неактуальними стереотипами, сформованими в економічній науці щодо права, а у юриспруденції – стосовно економіки, що звичайно позначається на стані розроблення досліджуваних питань.

Формулювання цілей. Метою статті є окреслення в контексті існуючих напрямів дослідження співвідношення економіки і права проблем наукового аналізу даного співвідношення, а також напрацювання у зв'язку з цим вихідних засад, що мають урахуватися при проведенні зазначеного аналізу. При цьому автори, безумовно, не претендують на повноту і всеосяжність з'ясування запропонованої теми, що неможливо у форматі наукової статті. Викладений далі матеріал слід розглядати лише як авторський внесок у дискусію, що точиться, і, переконані, точитиметься між фахівцями, які працюють в економіко-правовій царині.

Виклад основного матеріалу. Розуміння співвідношення економіки і права представлено в літературі такими основними напрямками, як економічний аналіз права (економіка права), конституційна економічна теорія, інституційний підхід тощо.

Економіка права бере свій початок ще з І. Бентама, який аналізував з економічного боку правові норми, що регулюють неринкову поведінку (злочин і покарання, шлюбно-сімейні стосунки, політичні і законотворчі процеси). Як зазначає Д. Фрідман, економічний аналіз права включає три різні, але пов'язані між собою галузі. Перша – використання економічної теорії для того, аби передбачити наслідки юридичних правил. Друга – використання економічної теорії для того, щоб визначити, які юридичні правила економічно ефективні, і рекомендувати, якими вони мають бути. Третя – використання економічної теорії для того, аби передбачати, якими будуть юридичні правила [1, с. 233]. Серед правників у сфері економічного аналізу права найбільшою ґрунтовністю вирізняються праці Р. Познера, який доводить, що право має тенденцію до забезпечення економічної ефективності, крізь призму якої можна пояснити діяльність суб'єктів права із застосування і реалізації правових приписів [2, с. 662–665].

Своєрідною альтернативою економіки права є конституційна економічна теорія (або конституційна економіка), формування якої пов'язане з ім'ям Дж. Б'юкенена [3, с. 11], хоча зародки такого підходу можна побачити значно раніше, наприклад, у Ш. Л. Монтеск'є [4, с. 241–247]. На думку Дж. Б'юкенена, конституційна економічна теорія спрямована на пояснення особливостей функціонування альтернативних наборів правових, інституційних і конституційних правил, які накладають обмеження на здійснення вибору і діяльності економічних і політичних суб'єктів, правил, що визначають структуру,

в рамках якої економічні і політичні суб'єкти розв'язують проблему вибору. Фактично конституційна економічна теорія вивчає вибір обмежень на відміну від вибору в межах обмежень, що є предметом традиційного економічного аналізу [5, с. 106]. Таке зміщення акцентів має важливе значення, оскільки є вихідним для відмови від розуміння вторинності права і держави щодо економічних інститутів суспільства.

Інституційний підхід представлений у роботах Г. Мальцева, який уявляє усі соціальні інститути (зокрема, економічні і правові) як сукупність нормативних, ідейно-цільових, організаційних і поведінкових блоків. Особливістю соціальних інститутів є транзитивність регулятивних функцій останніх. Цей феномен полягає у переході регулятивних функцій з об'єкта на об'єкт, з інституту на інститут, в результаті чого взаємодія одного об'єкта або інституту на інший об'єкт або інститут стає взаємною, іноді набуває зацикленого характеру. Якщо інститут А стимулює інститут Б, то і Б у свою чергу своїм впливом активізує інститут А, режим їх взаємного регулювання розвивається у наростаючому темпі [6, с. 441]. Даний момент можна проілюструвати прикладом, який наводив шведський історик права Е. Аннерс. Досліджуючи формування середньовічного права, він доходить висновку, що чим вище був досягнутий певним містом рівень економічного життя, тим вищий з точки зору юридичної техніки виявлявся рівень міського права. Однак у цій ситуації так само наявна і зворотна тенденція: покращення технічного боку юридичних актів (статутів, договорів) впливало на рівень інтенсифікації економічного життя, оскільки суб'єкти відносин відчували свою захищеність та зрозумілість «правил гри» у господарюванні [7, с. 143]. Аналогічний момент відмічав і британський філософ К. Поппер. На його думку, правова система західних суспільств розвинулася з розвитком промисловості, вільного ринку і усіх альтернатив, що він пропонує, але, з другого боку, вільний ринок потребує захисту закону [8, с. 9].

Плідним є також підхід українського теоретика економіки А. Гриценка, який вказує, що у будь-якому разі, коли йдеться про економіку чи про право, ми маємо справу із системою відносин між людьми. Без них знаряддя праці, техніка, устаткування тощо є лише купою речей [9, с. 8]. Такий погляд виглядає виправданим, оскільки дозволяє побачити взаємодію економіки і права не на статичному нормативному рівні, а у динаміці, конкретних соціальних умовах та встановити співвідношення сфер економічного регулювання і правового регулювання, спрямованого на економічні об'єкти.

У той же час усі пропонувані концепції, а так само наукові розробки конкретних авторів досить важко зіставляти між собою, оскільки роботи з вивчення співвідношення економіки і права зазвичай засновані на різних теоретичних і методологічних посилках, які можуть суперечити одне одному.

Останнє особливо стосується терміна «право». Відомий іронічний кантівський вислів про правників, які все ще шукають визначення права, часто ви-

користується представниками неюридичних наук (зокрема, і економістами) для того, щоб взагалі відмовитись від спроб змістовного пояснення права, звівши його у позитивістському дусі до офіційних прескриптивних текстів, створених уповноваженими публічними органами, тобто до законодавства. Цей підхід має давню традицію і є міцно укоріненим, наприклад, у Ф. Гаєка, який у творі «Право, законодавство і свобода», недивлячись на назву, фактично не розмежовує ці поняття, адже врешті-решт зводить і право, і закон до правил, забезпечених спеціальною організацією, хоча і зумовлюється при цьому, що йдеться про справедливі правила [10, с. 115, 202].

Подібний момент властивий і пострадянській економічній науці, причому іноді у досить дивній формі. Так, В. Каменецький і В. Патрікеєв під правом розуміють систему загально визнаних норм, що виражені у законах, інших визнаних суспільством джерелах і є моральною та обов'язковою підставою для визначення правомірно дозволеної і юридично недозволеної поведінки члена суспільства відповідно до норм природного права, які існують на даний момент [11, с. 110]. Таке визначення містить низку логічних помилок (використання моральності і обов'язковості як однопорядкових понять) і юридичних неточностей (синонімічне вживання слів «правовий» і «юридичний», зведення усіх суб'єктів права фактично до фізичних осіб, що також є стереотипом, притаманним деяким окремим економістам). Крім того, воно побудоване на нерозумінні значення терміна «природне право», яке майже ніколи не виступає підставою для вирішення питання щодо правомірності дій суб'єкта права (крім, можливо, конституційного судочинства або надзвичайних ситуацій, наприклад, у процесах денацифікації у повоєнній Німеччині) і є настільки розмитим (ще з античних часів, коли природне право розумілось і як сукупність ідей, покладених в основу норм права, і як об'єктивні умови життя), що його використання без додаткових значних пояснень і обґрунтувань є невиправданим і навіть беззмістовним. Вже згаданий Ф. Гаєк з цього приводу слушно писав, що під назвою «природне право», яке вводить в оману, об'єднані усі теорії, що заперечують правовий позитивізм, хоча деякі з них не мають нічого спільного, крім цього заперечення [10, с. 227]. Головне ж, що у роботі В. Каменецького і В. Патрікеєва з усіма посиланнями на історичний характер права, його моральну зумовленість тощо, право залишається системою норм, виражених у законах, що вкладається, хоча і з певними модифікаціями, у типове позитивістське праворозуміння, яке зводиться до тези англійського філософа ХІХ ст. Дж. Остіна про право як наказ суверену.

Однак таке сприйняття феномену права не пояснює ні генезу останнього, оскільки очевидно, що право не вигадується носієм публічної влади, ні природу легітимності права, адже, наприклад, господарська і цивільна сфери суспільних відносин яскраво демонструють, що суб'єкти дотримуються правових норм не тільки і не стільки через їх державну забезпеченість або можливість застосування примусу. І основне – редукція права до закону не дає

змоги зрозуміти деонтологічність правового регулятора (на противагу онтологічним законам економіки), що є одним з відправних пунктів дослідження співвідношення економіки і права.

Сутність права можна побачити, якщо достежити процес його формування. Як зазначає відомий вітчизняний учений-правник М. Цвік, передумовою і основою правового регулювання є не воля держави, що втілюється у законодавстві, а характер суспільних відносин, які об'єктивно складаються на базі взаємодії окремих осіб та їх об'єднань [12, с. 7]. Соціальна практика (зокрема, і в економічній сфері), сформована у суспільстві на певному етапі, набуває характеру постійної повторюваності. Однак цього ще недостатньо для формування норми права. Право не закріплює суспільні відносини у тому вигляді, як вони існують у суспільстві, інакше, наприклад, поширеність корупційної діяльності в українському суспільстві слід було б визнати підставою для її правового оформлення. Для набуття повторювальними відносинами правового характеру, перетворення останніх на масштаб можливої або обов'язкової поведінки потрібне їх суспільне схвалення, основою якого є соціальні цінності (для права це у першу чергу справедливість, гуманізм, свобода, рівність). Лише визнавши, що певні відносини відповідають цим цінностям, суспільство легітимує певну поведінкову модель і поширює її на всіх суб'єктів шляхом надання характеру загальнообов'язковості. За таких умов відбувається трансформація суспільної практики (суцього) у правову норму (міру належного). Завдання держави у цьому разі – відобразити у правових формах норми, схвалені суспільством, та забезпечити їх дію. На державу як інституціоналізоване правове утворення покладається також поглиблення правового змісту шляхом деталізації і конкретизації правових норм, прямого встановлення низки приписів (строків, правових процедур, конкретних розмірів санкцій, ставок податків тощо), що має відбуватися у межах заданих суспільством основ правового регулювання.

Таке розуміння права дає змогу зробити декілька висновків щодо співвідношення економіки і права. По-перше, економіка є одним з чинників правогенезу і є змістом тих постійно повторювальних відносин, що набувають правового характеру, і втілюється у соціальних цінностях, на підставі яких ці відносини схвалюються. Так, справедливість як базовий принцип права у багатьох виявах має саме економічне підґрунтя, що можна побачити у більш конкретних правових принципах, які розвиваються на основі справедливості: принципу пропорційності, що визначає баланс між приватними і публічними інтересами у праві, принципу добросовісності, принципу прямої дії закону тощо.

Одночасно у цьому разі відсутні відносини повної детермінації між економічними законами і формуванням правової норми, оскільки суспільний погляд на соціальні цінності як на основу права може як відображати ці закони, так і суперечити їм. Наприклад, правова заборона кредитування під

відсотки в Європі раннього Середньовіччя або у сучасних мусульманських країнах, що побудована на релігійній забороні лихварства у християнстві та ісламі, навряд чи була економічно виправданою, але й сприймалася відповідним суспільством як справедлива.

Так само справедливим для сьогоденного соціуму є розширення обсягу соціальних прав людини, що втілюється у сучасному праві, зокрема і у конституційному положенні про соціальну державу в Україні. Однак навряд чи збільшення соціального навантаження на виробничий сектор можна назвати чинником, що стимулює розвиток економіки, про що писав ще Й. Шумпетер [13, с. 142].

Аналогічні висновки можна зробити при розгляді інституту кримінальної відповідальності. Слова Г. Беккера про те, що злочини – це свого роду «галузь народного господарства», хоча і майже не вивчена економістами [14, с. 284], виглядають явним перебільшенням, навіть метафорою, хоча і оформленою численними формулами. На наш погляд, вид і міра покарання, цілі злочинців і потерпілих (наприклад, родичів убитої особи у кримінальному процесі) вимірюються не лише, а часто і взагалі не економічними показниками. Прикладом може бути характерна переважно для християнської правової традиції категорія прощення, що тісно пов'язана зі злочинами і злочинцями, і впливає з християнського принципу ненависті до гріха, але милості до грішника. Прощення є юридично значущим фактом і впливає на вирішення кримінальних справ. Очевидно, що якщо розглядати злочинців і потерпілих як економічних агентів у відносинах відшкодування шкоди, як це робить Г. Беккер, то знайти раціональне пояснення прощенню, особливо у кримінальній сфері, буде вельми важко. Так само не економічний чинник (наприклад, вартість утримання людини, засудженої до довічного ув'язнення або до страти), а скоріше релігійний чинник і уявлення про гуманізм у його західній інтерпретації покладено в основу вирішення питання про скасування або застосування смертної кари у різних країнах.

Інша теза Г. Беккера про ефективність використання штрафу як кримінального покарання будь-де, де це можливо [14, с. 318], лише підтверджує зроблений нами висновок, адже у багатьох випадках суспільство не схвалить заміну ув'язнення або позбавлення спеціального права на штраф як несправедливу і таку, що нівелює сенс юридичної відповідальності, хоча поширення штрафів є економічно доцільним, оскільки знижує витрати держави на пенітенціарну систему.

По-друге, етап законодавчого закріплення сформованих у суспільстві норм, їх деталізації і конкретизації також не зводиться до правового оформлення певних економічних відносин. Законотворчість – процес, обумовлений із зовнішнього боку численними політичними чинниками, що впливають на волю законодавця у врегулюванні економічних відносин, тобто на цьому етапі має

йтися про співвідношення економіки, права і політики в усіх взаємозв'язках, що виникають між цими явищами. Лише з цих позицій може бути зрозуміла логіка прийняття багатьох правових рішень органами публічної влади. Чимало подібних прикладів, у тому числі негативних за своїми наслідками, можна знайти і у державно-правовій практиці України. Так, у першу чергу політичними чинниками було зумовлено швидке, майже без обговорення у парламенті прийняття Податкового кодексу України. Політичною ситуацією пояснюється також відсутність реформи у трудовому законодавстві, хоча невідповідність Кодексу законів про працю України економічним реаліям сьогодення не викликає сумнівів. Поява у Верховній Раді України проекту Закону України від 2 грудня 2010 р. № 7418 «Про регулювання містобудівної діяльності», яким пропонується значно спростити дозвільні процедури у будівництві, що має зменшити строки будівництва і вартість збудованих об'єктів, пояснюється не тільки економічною доцільністю подібних змін, а й наявністю лобістських структур, що домагаються ухвалення цього проекту.

Крім того, слід ураховувати, що законотворення – процес, котрий має як раціональну, так і ірраціональну природу. Обираючи між європейською інтеграцією і входженням до пострадянських міждержавних структур (економічно цей вибір, зважаючи на обсяг торгівлі з країнами ЄС, їх економічну потужність, потенційні можливості європейських інвесторів, виглядає достатньо очевидним), законодавець (конкретний народний депутат) керується не лише міркуваннями економічної доцільності, а й власними геополітичними уявленнями, цивілізаційними стереотипами, емоціями тощо. Цей момент, до речі, можна побачити і на прикладі загального процесу становлення об'єднаної Європи. Ще Ф. Гаєк звертав увагу на значну матеріальну вигоду від міждержавного федералізму [15, с. 387]. Проте реальне втілення ідеї такого федералізму (прийняття єдиної Конституції ЄС, уніфікація законодавства країн-учасниць, звуження суверенних прав членів ЄС) наштовхується на супротив окремих держав, причини якого не тільки і не стільки економічні. Крім того, інтеграція багатьох нових членів (наприклад, Румунії, Болгарії) економічно виглядає досить сумнівною, однак все ж таки має місце, а спроби інтеграції Туреччини, економічно зрозумілі і виправдані, вже більше сорока років залишаються безрезультатними.

Відмітимо також, що співвідношення економіки, права і політики має й більш глибокий вимір. Так, очевидним є зв'язок ринкової економіки з демократією. Демократична держава – це завжди держава з ринковою економікою, що є необхідним фундаментом реалізації економічних прав людини, тоді як тоталітаризм ґрунтується на адміністративно-командній економічній системі, без якої всезагальний державний контроль за громадянами не є можливим ні ресурсно, ні організаційно. І навпаки, ринок породжує економічно активних суб'єктів і тим самим формує у країні інститути громадянського

суспільства, які у свою чергу так чи інакше ведуть до лібералізації будь-якого політико-правового режиму. Показовим у цьому сенсі є і досвід СРСР, в якому за часів перебудови економічні зміни породили зміни політичні і врешті-решт призвели до руйнації радянської системи, і досвід Китаю, в якому модернізація і реформування економічного сектору (значно перебільшені, на думку деяких синологів, наприклад, Дж. Кінджа) потягли за собою певні, хоча і досить обмежені, політичні трансформації.

По-третє, деонтологічна природа права зумовлює ті об'єктивні суперечності, що виникають між правовими і економічними інститутами. Наприклад, незаконна господарська діяльність, яка з точки зору економістів є однією з ситуацій активності у сфері «тіньової» економіки, для права є правопорушенням, що вимагає негативної оцінки з боку суспільства і тягне за собою юридичну відповідальність. Спроби Національного банку України ввести мораторій на дострокове повернення депозитних вкладів під час розгортання фінансової кризи в Україні в економічній площині можуть аналізуватися на предмет доцільності такого кроку, в юридичній же площині подібні дії регулятора з огляду на положення ст. 1060 Цивільного кодексу України є абсолютно протиправними, неможливими за визначенням. Іншими словами, те, що для правника є ненормальним, антиправовим, для економіста становить один з можливих варіантів розвитку економічних відносин, що потребує відповідного дослідження.

З об'єктивними суперечностями не слід плутати суперечності суб'єктивного рівня, зумовлені недосконалим законодавством, порушенням правил юридичної техніки в його створенні, ігноруванням економічних закономірностей з боку законодавця тощо. Недопущення і усунення цих суперечностей є важливим напрямом нормотворчої діяльності. Важливою тут є увага до економічної ефективності прийняття нормативно-правових актів (тобто до цілей їх прийняття і ресурсів, потрібних для втілення їх у життя [16, с. 19]) на етапі підготовки останніх. Аналіз пояснювальних записок до законопроектів, що подаються на розгляд Верховної Ради України, свідчить, що суб'єкти законодавчої ініціативи часто майже не приділяють уваги фінансово-економічному обґрунтуванню пропонуванних проектів, зводячи це обґрунтування до питань бюджетного фінансування. Це, звичайно, погіршує якість законодавчого матеріалу.

Викладене праворозуміння визначає і базові моменти вирішення такого питання, як вплив права на економіку. Цей вплив, звичайно, не слід перебільшувати, адже частіше за все норми права є внутрішньою формою економічних відносин (зовнішньою формою є законодавство), а відхилення від законів економіки негативно позначається на ефективності правового регулювання. Класичним прикладом у цьому сенсі є описані Т. Мальтусом наслідки від прийняття закону про бідних в Англії у XVII ст., що передбачав соціальне опікування над незаможними за рахунок парафіяльного податку та залучення

їх до праці, але не зміг покращити становище цих людей та не призвів до зростання продуктивного виробництва через збільшення покупців, оскільки не спирався на відповідні економічні можливості соціуму і щодо сплати відповідних сум податку, і щодо наявності робочих місць у необхідному обсязі [17, с. 161]. Подібні законодавчі акти можна знайти і в Україні. Зокрема, стан пенсійної системи позначається на невиконанні вимог Закону України «Про соціальний захист дітей війни». Особи, на яких поширюється дія цього Закону, вимушені у масовому порядку звертатися до суду за захистом своїх прав, оскільки органи пенсійного забезпечення відмовляють їм у перерахунку пенсій через відсутність відповідного бюджетного фінансування. Тут також можна пригадати, що Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, ухвалений Генеральною асамблеєю ООН у 1966 р., пов'язує забезпечення цих прав з наявністю у держави-учасника необхідних для цього ресурсів (у першу чергу економічних).

З другого боку, право у своїх різних виявах може як стимулювати, так і стримувати розвиток економічної системи. Т. Парсонс на прикладі США зазначав, що економічному зростанню цієї країни сприяла також американська правова система. Конституцією було заборонено митні тарифи і обмеження на пересування людей між штатами у ті часи, коли Європа була глибоко розділена внутрішніми і міждержавними тарифами. Пізніше американські правники проклали шлях розвитку приватних корпорацій, заклавши правові основи для диференціації власності і професійного управління [18, с. 144]. Як зворотний приклад можна пригадати прийнятий у 1290 р. едикт про вигнання євреїв англійським королем Едуардом I, що негативно позначилося на розвитку фінансової системи країни.

Право може виступати і чинником трансформації економічної системи. Як пише В. Туманов, для ствердження принципу свободи договору та нормальної конкуренції у пострадянському суспільстві важливе значення мають конституційні положення у цій сфері [19, с. 468, 469], тобто право само по собі не здатне збудувати ринкову економіку, але правові норми можуть мати певний «випереджальний» ефект: запроваджуючи ринкові механізми, навіть за наявності лише суспільних очікувань такого роду без відповідної соціальної практики, законодавець тим самим задає імпульс для розвитку ринкових відносин. І навпаки, збереження інститутів, притаманних скоріше радянській моделі, має явно негативний ефект. Наприклад, у ч. 8 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» встановлено, що положення цього Закону не застосовуються до юридичних осіб – підприємств, що є об'єктами права комунальної власності, якщо стосовно них виключно на пленарному засіданні відповідної ради органів місцевого самоврядування прийняті рішення щодо цього. Ця норма, що фактично унеможлиблює банкрутство комунальних підприємств, крім випадків,

коли місцева рада надасть на це згоду, ставить ці підприємства у привілейоване становище порівняно з підприємствами приватної форми власності та має наслідком неефективне управління ними, порушення фінансової дисципліни, небажання інших суб'єктів господарювання співпрацювати з такими підприємствами тощо. Так само і «хвороби» суспільств, що трансформуються, – необґрунтована кількість законів, відсутність зв'язків між ними, постійна зміна урядом встановлених правил гри не дозволяють ні малому, ні середньому, ні великому бізнесу мати надійне макросередовище для організації своєї діяльності, правильно розподіляти свій дохід на споживання і накопичення, інноваційну діяльність [20, с. 113].

Розуміння того, що нормативна природа властива не лише законодавству, дозволяє розглядати і вплив на економічні процеси інших елементів правової системи (правосвідомості, природних прав, судової практики, правовідносин). Щодо судової практики слід згадати, зокрема, відоме Рішення Конституційного Суду України від 29 січня 2002 р. № 1–рп/2002 стосовно можливості відмови у наданні і припинення раніше наданих валютних і митних пільг підприємствам з іноземними інвестиціями, що відповідним чином позначилося на інвестиційному кліматі в Україні. Додамо також, що важливим у цьому сенсі є розуміння суддями економічної складової спорів, що ними розглядаються (наприклад, корпоративних конфліктів, спорів щодо виконання приватизаційних зобов'язань, відшкодування шкоди тощо). Нездатність урахувати такі категорії, як економічна ефективність, кон'юнктура ринку та ін., при розгляді справ є одним з чинників ухвалення неправосудних рішень.

Висновки. Дослідження співвідношення економіки і права вимагає значного оновлення його методологічної основи. Вихідними засадами цього дослідження має бути відмова від поширеного в економічній науці позитивістського розуміння права, переосмислення природи нормативності права і ролі економіки в його формуванні, врахування деонтологічності правових норм та онтологічності економічних законів і закономірностей, усвідомлення суспільно-політичної складової законотворення тощо. За таких умов, вважаємо, можливе не тільки створення об'єктивного, науково обґрунтованого бачення взаємодії економічних і правових інститутів, а й вирішення завдань реформування економічної системи України та правового забезпечення цього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фридман Д. Право и экономическая теория / Д. Фридман // «Невидимая рука» рынка : пер. с англ. ; под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгрейта, П. Ньюмена ; науч. ред. Н. А. Макашева. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. – С. 233–247.
2. Познер Р. А. Економічний аналіз права / Р. А. Познер ; пер. з англ. С. Савченка. – Х. : Акта, 2003. – 862 с.

3. Конституционная экономика / отв. ред. Г. А. Гаджиев. – М. : Юстицинформ, 2010. – 256 с.
4. Монтескье Ш.-Л. Избранные сочинения Ш.-Л. Монтескье; общ. ред. и вступ. ст. М. П. Баскина. – М. : Госполитиздат, 1955. – 559 с.
5. Бьюкенен Дж. М. Конституционная экономическая теория / Дж. М. Бьюкенен // «Невидимая рука» рынка : пер. с англ. ; под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгрейта, П. Ньюмена ; науч. ред. Н. А. Макашева. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. – С. 105–118.
6. Мальцев Г. В. Социальные основания права / Г. В. Мальцев. – М. : НОРМА, 2007. – 800 с.
7. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс ; пер. со швед. – М. : Наука, 1994. – 397 с.
8. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер. – Т. 1 : Чары Платона ; пер. с англ. под ред. В. Н. Саудовского. – М. : Феникс, 1992. – 448 с.
9. Гриценко А. А. Економіка і право: структура взаємозв'язків / А. А. Гриценко // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. : Економічна теорія і право / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 1. – С. 7–16.
10. Хайек Ф. А. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Ф. А. Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева ; под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
11. Каменецкий В. А. Капитал (от простого к сложному) / В. А. Каменецкий, В. П. Патрикеев. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 583 с.
12. Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / упоряд. : О. В. Петришин та ін. – Х. : Право, 2010. – 272 с.
13. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер ; пер. з англ. В. Ружицького та П. Таращука. – К. : Основи, 1995. – 528 с.
14. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Г. С. Беккер ; пер с англ. ; сост., науч. ред., послеслов. Р. И. Капелюшникова ; предисл. М. И. Левина. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
15. Гаек Ф. А. Індивідуалізм та економічний порядок / Ф. А. Гаек ; пер. з англ. – Х. : Акта, 2002. – 417 с.
16. Талапина, Э. В. Публичное право и экономика : курс лекций / Э. В. Талапина. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 520 с.
17. Малтус Т. Дослідження закону народонаселення / Т. Малтус ; пер. з англ. В. Шовкун. – К. : Основи, 1998. – 535 с.
18. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под. ред. М. А. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
19. Туманов В. А. Избранное / В. А. Туманов. – М. : НОРМА, Инфра-М, 2010. – 736 с.
20. Эффективность законодательства в экономической сфере : науч.-практ. исслед. / отв. ред. М. Ю. Тихомиров. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 384 с.

ЭКОНОМИКА И ПРАВО: ПРОБЛЕМЫ ПОНИМАНИЯ СООТНОШЕНИЯ

Вовк Д. А., Ефименко И. А.

Рассмотрены вопросы современного понимания соотношения экономики и права. Предложены подходы к исследованию этих вопросов в контексте правообразования и роли экономики в этом процессе. Очерчены основные моменты взаимодействия и взаимовлияния экономических и правовых институтов.

Ключевые слова: экономика, право, экономический анализ права, правопонимание, правовое регулирование экономических отношений.

LAW AND ECONOMICS: SOME ASPECTS OF CORRELATION

Vovk D. O., Yefimenko I. A.

Topical problems of correlation between law and economics are examined in the article. The author researches functions of economics in the process of formation of legal regulations. The basic aspects of correlation and cooperation of legal and economical institutes are outlined.

Key words: economics, law, economic analysis of law, comprehension of law, legal regulation of economics.

УДК 330.301

ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ДОГОВІРНОГО ПРАВА

*О. А. Гриценко, доктор економічних наук, професор
Л. М. Павловська, кандидат юридичних наук, доцент
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»*

Договірне право оформлює економічні відносини обміну. Необхідність договірного права виникає внаслідок трансакційних витрат специфікації прав власності. Основна мета договірного права – зменшити непередбачені випадковості та попередити опортуністичну поведінку. Ця мета досягається в процесі реалізації економічних та інституційних функцій договірного права.

Ключові слова: *договірне право, опортунізм, права власності, трансакційні витрати*

Постановка проблеми. Економічна теорія вивчає умови раціонального розподілу обмежених ресурсів. Цей розподіл включає як виробництво, де